

ÉN, ADY ENDRE.)*

Léda reális mivoltára következtetni Ady ábrázolása után kész nevetség volna. Talán egyetlen fizikai vonását említi mindvégig: Léda-nak „zöld” a szeme. De ebben a zöld szemben is Ady képe tükröződik: cimborái dőzsölnek benne, a Mámor, a Halál s az Isten. A nő mindenkor anyag a költőnek, melyet megolvaszt s újjá formál fantáziája műhelyében. Így válik Vajdánál egy hétköznapi, könnyűvérű szép dáma minden nők nőjévé. De míg Adynak legegocentrikusabb magyar társa, Vajda is meg tud semmisülni, hogy Montblanc magasságnyra, minden égi és földi jószág, szépség, hatalmasság eszményévé építse gyarló nője bálványát, Ady voltaképpen reális másolója romantikus önmagának; csak saját mivoltához marad hű, mikor önmaga testét-lelkét álmodja Léda asszonyba. Léda romantikus Ady-képe: bús asszony-ember, de lelke Nap üszke, szomorú szemű, de nagyszomjú, büszke Didó királynő, csókolva is vádoló, beteg csókú, de mindenre váró, biborra termett, egyetlen egy nember. S most kérdezzük ki Adyt magát. Ady nem bús férfi? Lelke nem Nap üszke? Szeme nem szomorú? Nem nagyszomjú, nem büszke, nem beteg csókú, nem mindenre váró, nem biborra termett egyetlen egy férfi? Hányszor beszél erről köteteken keresztül! Ady egyszerűen kifordítja önmagát s kész önmagának mása, a Nő.

Házasságáig Léda az egyetlen igazi asszonya, kinek rendkívüli hatását költészetén is érezni. Adyra a legnagyobb, legdöntőbb hatást tudja gyakorolni, amennyire ez az uralkodó hajlamú Adynál lehetséges. Féken tartja asszonyias akaratlanságát, magához nyúgzi, közvetve irányt szab neki. Ez a viszony egybeesik Ady ifjú feltűnésével. Izgatja fantáziáját s Léda a Távolság, a *mindent megszépítő messzeség* optikai csalásával teszi magát tűrhetővé, kíváncsivá. Ez az anyáskodó szerelem meghatja a hiú és gyermeki Adyt. De ahogy kezd ismert költő lenni s ahogy Páris való képe egyre megszokottabb előtte, a viszony lazul s az illúzió is hervadni kezd Léda asszonnyal együtt. Kiderül, hogy Ady nem behódoló szerelmes, hanem meghódított s kedveskedéssel, hízelkedéssel, asszonyi fifikával tartott, ámított, elvakított gyermek. Mihelyst az illúzió szétfoszlik, Ady lerázza titkon már rég unt terhét. Ady nem hitestársi sorsra termett, ő minden önfeláldozásra képtelen. Másnak, a nőnek kell magát feláldoznia, neki. Megtörtént. Ady kijutott Párisba, boldog volt, Léda asszony megismerteti a francia írókkal, segít néhány vers átültetésénél, kalauzolja több irányban. Ady kiforr, nagy költő lesz s ezzel Léda asszony megtette kötelességét. Százszori összeveszés és kibékülés nagy poklai és kis menyországai után jön végül a százegyedik szakítás. Ady egyszerűen odébb áll. A válás elég brutális, férfiatlan. Jellemző Adyra. Ugy válik Lédától, mint valami hisztériás nő. Szíszegése, mit a vergődő, kétségbeesett nő után küld, kígyószíszegés. Ady, aki nem zúzza és nem vágja, csak „megkarmolja” az „agg roz-

*) Harmadik közlemény.

márok arcát“, macska módjára végez Lédával is, asszonyosan, fojtott lihegéssel. Visszakéri a sok-sok dísz, mit kedvesére aggatott. Letagadja a szép szavakat, miket valaha mondott. Az egész Léda-élmény jelentéktelen semmiség volt s az ő ráfogása, belemagyarázása tette széppé. Mi volt a Léda vétke? Nem tudjuk. Valószínűleg: az Ady unalma. A teljes megvetés, lenézés hangján szól hozzá, mint aki évekig tartott rabságát keserüli s hallatlan megraboltatására eszmél. Léda csak kérdőjel volt s csupán Ady által lett beteljesedve. Akkor született, mikor Ady arra érdemesítette, hogy észrevegye; s akkor halt meg, mikor eltaszította magától.

*

Ady új szerelmek karjaiba veti magát: de nagy vers egyikből sem fakad. Egy sereg névtelen asszony és lány futkossa körül. A szerelem férges almái ezek: lehetnek szépek, fiatalok, de csaknem kivétel nélkül hisztérikák, a szerelem számozatlan fiákerei, valahol a tisztességes polgári nők és a körutak liliomai között. Magányos vagy csaknem szabad, önálló nők, „fiús“ életet élők, olyasfélék, akik napilapok apróhirdetéseiben mondják el vallomásaikat s egy csipetnyi irodalomszeretetük, valóban: kokottromantikájuk szerint „örülten“ tudnak bomlani filmszínészek és japánok, iparlovagok és divatos költők után. Mikor az öreg Boncza Adynak néhány jóbarátját — áradozásuk után — afelől is megkérdezi, hogy a lányukat hozzáadná-e Adyhoz: azok csak ötölnek, hatolnak. Ady nőiről is bizonyára ugyanezt a választ kapta volna Ady valamelyik rokona, ha utánuk kérdezősködött volna. Nagy nő igazán nincs köztük, de igen megértők lehettek, stílusban, gesztusban Ady-majmolók. Legtöbbjüket inkább Ady hírhedtsége, mintsem híre s egyénisége vonzza. Ady maga is érezhette ezt s méltán folyamodik a légycsapóhoz.

Ady Párisban már beteg. A Léda-szerelmet ez a kínos tudat felhőzi. Egyéb életkörülmények, írói sikertelenség, anyagi gondok, stb. magukban még bajosan igazolhatnák ezt a sötét világnézetet. Ady lelkében örökös lélekjárás van, kriptá-illat, köd. Ő a Halál rokona, lelke gonosz tárnáktól van általverve, vérvevő álm-fickók tanyáznak benne, lelke mélyén mocsár: a förtelem. Szeme, szíve, gerince béna, feje zúg, kerüli az álm. Ady szerelmi költészetébe testének rossz szellemei is beavatkoznak. Így formálódik lehangoló, megbotránkoztató felfogása a nőről. A nőt kicsinylő férfi nem egészséges férfi: beteg, vagy kiélt hím. Az egészséges férfi szépnek, jónak látja, képzei a nőt. A beteg a maga képmására festi. Ady, az egészséges ifjú még a teremtés koronájának hiszi a nőt, később, a serdülő évek szabados életében mind jobban lelkébe fészkei magát a fanyarság. Ez még mindig csak póz, az ifjú dala az öregsegről, az egészség dala a betegsegről, a reménysége a reménytelenségről. Első nagy kötetében, az *Új versekben* már minden jel a beállt katasztrófáról árulkodik, mely Ady testiségén át lelkiségét is eldönti. Szinte érezzük Ady rejtegetett s akasztófahumorba fojtott megdöbbenését: Szépnek, egészségesnek születtem, szerelemre ter-

mettem s féreg rág bennem. Nem tudok vele megküzdeni, mert nincsen erős akaratom; a halált eresztettem a házamba s nincs erőm, hogy csak a kapufélfáig is kiverhessem. A fiatal hettyekeséggel kicsinyelt átlagemberi ideál, feleség, gyermek, mint vesztett lehetőség, így válik sokszor megsiratott életideállá, életvággyá. Ady beteg teste egyetlen nő számára is elvesztette létjogosultságát, fantáziája tehát a szerelem szálmóvendégeihez sodorja. Egyik nőtől a másikig, behunyt szemmel, a férfi teljes vakságával. Pillanatnyi mámor, hirtelen fellángolása egy fixa ideának: most, ez az igazi; a többi rossz álom volt. Aztán jön az ébredés, a hirtelen unalom, aléltság. Ady női rosszúl járnak; eltévesztették a házszámot s a felsülés idegenkedésével rebbennek szamaszéjjel. Így tart házasságáig. Ifjú felesége már csak „úrasszali kenyér“ a szegény magyar Léliánnak.

A serdülő költők hamis pesszimizmusa Adyban, a férfiban: igaz valóság lesz, a legszomorúbb. A nővel való harca tulajdonképpen nem a férfi és a nő titáni viaskodása, mint sokan Adyról állítják. Ady ehhez a felsőbbrendű küzdelemhez sohasem jutott el. Nincs is joga hozzá, hiszen kivétel ő, egy kisebbség, a beteg testű emberek kivétele. Szerelmi lírája a betegség harca az egészséggel, az egészségért. Önmaga elesettségére eszmélés és kivágyakozás a mocsárból. Nincs akarata hozzá, pedig meg tudná találni a vesztett fejszének — nyelét. Maga dob el magától minden lehetőséget. Koravénsége kétségbeeséssel s csak tovább sodorja végzetében. Minden pillanat kínáló örömekre eszmélteti, melyeket tantaluszi gyötrelmek gyanánt kínál az élet. Micsoda kín lehetett számára érezni a korlátot, melyet sorsa, balszerencséje, önmaga s az életet-bírók, a sokáig fiatalok, egészségesek közé vont! Vére, betegen is, magában csörgeti veleszületett életigenlését s ereje fogytán bár, szétküldi az erekbe az ifjúság minden vágyát. Ady testi csődjéből, az alkohollal, rendetlen életmóddal csak táplált férgesség és a megraboltságukban hangosan követelő férfi-esztendők életvágyának tragikomikus keverékéből fakad Ady ismert közérzete, az „úgy vagyok, hogy sehogy sem vagyok“, a helyét nem lelés, a céltalanság, a nyugtalan jövés-menés; az a hangulat, melynek nevét hasztalan kutatja a költő, az a neuraszténia, mely a Verlainé-i „sans raison“ látszatával oly mélyen tud pusztítani a lélekben. Ady a szerelemből kizárt ember fokozott nyugtalanságával keresi a szerelmet és szerelmi hallucinációban, perversitásban feneklik meg. Adyt sokan érzéki költőnek tartják, pedig nem az: csak az akar lenni. Az érzékiség korán cserben hagyta, ezért telik meg szerelmi költészete a csók unalmasságig emlegetésével, az ájulásig csók-kal, minden erőtika képzetével. Ady nem annyira gyakorolja a csókot, mint inkább magyarázza, fejtegeti, szinte filozófiai gesztussal ötleteket mond róla, csók-kérő daganatról beszél, mely még a sírban sem fog lelohadni, csók-palotáról, lihegő szerelmesekről, s mi végtelenül sajnáljuk őt. Órákig elhallgatja a friss szeretőket, szavakban éli ki magát. Nem érzékiség ez, hanem annak keresése; nem szemvedély, nem tűz, hanem csak az ál-érzékiség tűzi-játéka. Mindenki szeret Ady szerelem-házában: a parton álló ezer

asszony, a Hóvár-bércek alatt a zuhogó patakon, Ady-pallón, egymáshoz futó tüzes, ifjú, szűz lányok, legények, a csókpalota ezer asszonya, ezer szobában, várva pihegő, forró nagy asszonyok; a csókcsatátér lovagjai, az árkangyalt méhükbe fogadó lányok, mind, mind, csak ő, a *szomorú him* nem szeret igazán soha. Lázárja a csóknak, holott csók-úrnak született. Érzékisége így válik valóban szimbólummá, szenvedélye a szenvedély látszatává. Az egészséges ember — legyen világmagyság vagy útszéli szatócs — az ifjúság egészséges boldogságát vagy boldogtalanságát újjongja, hogy hitestárssá, apává, vagy csöndes agglegénnyé szelídüljön. Adynak óperencia ez, melyre holtáig emésztődve vágyik. S így lesz olcsó vigasztalója, pillanatnyi bűfelejtője az alkohol mellett a csók, a gyönyör szabados izgalma, melyben voltaképp oly kevés része volt. Valójában gyötrelmem ez a szerelem: nem *vig ajándék*, hanem *ravatalos, halálos-vig torna*. Immét van, hogy Ady, aki a csókról, mint mindennek ősforrásáról oly szépen tud énekelni, néha holmi brillantinos hajú vén kéjenc álmával, ama bizonyos parfümös, kis nadrággal, finom batiszt-játék szeráji képével ábrándít ki.

A szeretkező, érzékieskedő Ady megdöbben, lehangel, elidegenít: Ady, a tisztaság énekese, étheri magasságokba ragad. Isteni természet-képek libegnek előttünk ezekben a dalokban: mind, mind az egészség diadalmasai. Ady, szíve legmélyén, az egészség szerelmese, a Patyolaté, a Kalota-parti tájaké, egy földi boldogságé, melyet maga eljátszott már s egyre átszellemültebben *csodák föntjén* keres mindhalálig. Ady igazi szerelmes versei szerelmi ciklusain kívül vannak s e remekszép élet-himnuszok tetőzik liráját. Hogy szívja magába a záporvert mezők szűzi levegőjét, hogy issza a Napot, milyen áhítattal szemléli élet-halál játszi váltakozását, halhatatlanságát, a soha el nem tűnő, meg nem szűnő örök életet, melyben már csak két szomjas szeme fürödhetik meg!

2. Én és a hazám.

Hogyan viszonylik hazájához a fiatal Ady? Megmutatja az *Új versek* két ellentétes versciklusa: *A magyar Ugaron* s *A daloló Páris*. Együtt mélysége és magassága reménytelenségnek és rajongásnak. Ki jött el a magyar faluból? Ki búcsúzik Siker asszonytól? Ady. Ki énekel a porban? Ki nem való a Tisza partjára? Ki költözik ki Átok-városból? Ki az, akinek lelkét kipányválták? Ki jött ide korán? Ki a Krisztusok mártirja? Ki az, akit a magyar iharla lehúz s földje elűzött? Ady, Ady, Ady. Ekkora személyi sértődöttség nincs még egy lírikusunkban. Magyarországon minden Ady Endre ellen esküdött, Magyarország nagy ugar, a lelkek teremője. Az Ady lelkéé s minden vele rokon léleké. A magyar messiások tragédiája is csak az ő panaszát erősíti s egy lesz tragédiájával. Vajda János is csak azért jut a költő eszébe, mert nem méltányolt költője korának. Ady-Vajda lesz belőle, mint ahogy a Vajdát kísérő Gina hirtelen Lédává változik.

Azt hinnők, hogy a lehangoló Ugar-képek után se vége, se hossza Páris aposztrofálásának. Csalódunk. Mindössze négy vers beszél Párisról, a ciklus többi darabja fordítás, Baudelaire-ből, Ric-tus-ból, Verlaine-ből. Négy vers a nagy álmvárosról! S csupa személyi, önmagába tekintő vers. Ady a rég megunt szegény magyar ugarról, többet tud mondani, mint az új, csodás Párisról. Páris gyönyörű, remekül érzem magam benne s punktum. Ne kérdezzetek. Még nem láttam egy múzeumát sem, még csak Léda asszonnyal s egy kis grizettel társalogtam, még csak az éjjeli mulatókat jártam végig, de előre is kijelentem, hogy Budapesthez képest csuda ez a Páris.

Ady Sturm und Drangját éli ki ezekben az igaztalan, önző versekben.

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.

Gémes kút, malom alja, fokos,
Sivatag, lárma, durva kezek,
Vad csókok, bambák, álm-bakók.
A Tisza parton mit keresek?

Olyan ez a vers, mint egy remek test, melynek kezét-lábát lefagragták. Mi tette torzóvá? A költő lángoló türelmetlensége, mely mi-helyt felforr, magasra szökken, mint a hőt őrző higany. Isteni képpel indul az első strófa. De a költő szeme előtt egyszerre összefolyik a világ s úgy csapja le a nyolcadik vers-sort, mint egy recsegő sorompót. Ady az egész magyar faj pusztulási kötelezettségét következteti a maga kudarcából, személyi sértődöttségéből. Pusztuljon el a magyar fa, az iharfa. Tölgyek között, nyomorultul miért élünk?

Ady nem titkolja keserű hangulatának okát: száz arcban is kí-nálta magát, vénleánykodott, de nem kellett. Otthon csak a tilinkós álparasztok, nyafogó ifjú-vének, finom kulturlegények kedves gyer-mekei Siker asszonynak. Ady mostohafia honának, nem kapta meg a várt elismerést. Ime, *A magyar Ugaron* ciklus keletkezésének tör-ténete.

Olvassuk *A daloló Páris* legszebb versét (*A Gare de l'Est-en*):

Reggelre én már messze futok
S bomlottan sírok valahol:
Most sírni, nyögni nem merek én,
Páris dalol, dalol.

Én elmegyek most, hazamegyek,
Már sziszeg, dohog a vonat,
Még itt van Páris a szívemen
S elránt az alkonyat.

Most íút bolond-sok álmom alá
A fűtűös, barna szörnyeteg.
Holnap fehérebb én leszek-e?
Vagy a svájci hegyek?

Holnap fehérebb én leszek, én,
Téli sírkeretek szele jó,
Küldi már csókjait nekem
A magyar Temető.

Óh, az élet nem nagy vigalom
Sehol. De ámulni lehet.
Szép ámulások szent városa,
Páris, Isten veled.

Az én hűtlen, beteg istenem
Ülje itt mindig vad torát:
A tűzcsóvás felséges Öröm.
Dalolj, dalolj, tovább.

Tőled hallja a zsoltárokat
E koldus, zűrés, bús világ
S az életbe behazudunk
Egy kis harmóniát.

Dalolj, dalolj. Idegen fiad
Daltalan tájra megy, szegény:
Koldus zsvaját a magyar Ég
Oh, küldi már felém.

Fagyos lehellet és hullaszag
Száll ott minden virág felett.
Elátkozott hely. Nekem: hazám.
A naptalan Kelet.

Mégis megyek. Visszakövetel
A sorsom. S aztán meghalok,
Megölnek a daltalan szívek
S a vad pénzma-szagok.

Megölnek s nem lesz mámorom,
Kinyúlok bután, hidegen.
Páris, te óriás Daloló,
Dalolj mámort nekem.

Csipkésen, forrón, illatosan
Csak egyszer hűlna még reám

S csókolná le a szemeimet
Egy párisi leány.

Az alkonyatban zengnének itt
Tovább a szent dalok.
Kivágtatna a vasszörnyeteg
És rajta egy halott.

Színekben, vakmerő képekben gazdag hallucináció. Ha ez a vers nem volna kétélű fegyver, poétikai órákon bátran taníthatnák belőle a költői fantázia ezerszeresítő képességét. Csupa nagyság, végtelenség. A költő szívéen *Páris* fekszik. Az alkonyat *rántja* el, hazafelé. A vonat fütyös, barna *szörnyeteggé* nő. A költő meg fog halni, de nem pár láb hosszú sír várja, hanem a magyar *Temető*. Arca fehér, mint a *svájci hegyek*. A szél, mely körülcsapongja, *téli sirkertek szele*. Koldus zshivaj, fagyos lehellet, hullaszag minden virág felett. Ha Ady félenyi rosszat mond hazájáról, talán letartóztatták volna. Így semmi baja sem történt. Hiszen aki olvassa versét, tüstént látja, hogy egyetlen szava sem való, csupán egy személyes érzékenység csodálatosan szép görögtüze kápráztat benne. Ady ágyú, melyekkel honára céloz, túllőnek minden reális célponton. A végtelenségbe dörögnek. Ha Ady Franciaországban születik, bizonyára Kelet felé sóvárog s Párisról írja meg ezt a verset, melynek tulajdonképpen magva a költőnek minden földi hazában mellőzöttségén való kesergés. Verlaine, Baudelaire Páris gyermekei, a nagy, daloló Párisé, mellyel szemben Ady csak magyar ugarról beszél. Pedig Baudelaire, Verlaine a Szajna partján sem boldogabb, elégedettebb poéták, mint Ady a magyar ugaron. Ha Ady számokban fejezte volna ki kétségbeesését, rajongását, nem tudnók ellenőrizni. Billiókban beszélne. Teremtő fantáziája áttör minden földrajzi mértékegységet. Páris, a Gangesz tája: boldog öperenciákká álmódott, messzi valóságok. Magyarország közeli valóság, azért válik minden Ugar rémképévé. Látta Ady az igazi Párist? Aligha. Páris ismeretlen, titokzatos, s Ady éltető ereje a mindent megszépítő meszszeség. A földnek soha el nem ért tájai szépek neki. Páris Thulén túli táj, s egy szerelmes asszony lakik benne. Ady, a hírért, szerelemért sóvárgó ifjú, elveszti mámoros fejét s nem tudja, nem méri fel, hogy megsebz, megbántja hazáját. Ez a mámor eltart egy darabig. De csak a költőt fogja el: a prózaíró Adyt soha. Leveleiben is panaszkodik, de határok közt. A rím, a ritmus, a vers lázító szelleme kellett ahhoz, hogy Ady a magyar Ugar s a daloló Páris párhuzamát megírja.

Azok, akik először mennek idegenbe, átélték ezt a válságot. A határon valami emberi szabadság, nemzetközi érzés szele csap meg. Könnyebbnek érezzük magunkat. Hétköznapi bajok, gondok, megszkott utcák, kellemetlen arcok, mind, de mind a hátunk mögött. Nem ismerjük az embereket, hát hogyne látnók őket szépnek, jónak, igaznak! Előttünk egy pompás, zsibongó város. Minden vonása új. A zaj kellemes zenévé olvad s a végtelen nagyság méretei gigantikus álmo-

kat ébresztenek bennünk. Zsebünkben hazai pénz, biztos valuta. Elég egy időre. Legfeljebb a pénzváltóhoz kell mennünk. Itt nem vagyunk robotos páriák, kényszerűen vagyunk. Reggel, mikor a munkások gyárba, a hivatalnokok hivatalba mennek, még boldog álomban szunynyadozunk. Kínézzük a boulevardra: a jövő-menő emberek, szép opera-személyzetnek látszanak. De álljunk csak be hivatalba, reggeltől estéig, fogyják csak el hazulról hozott pénzünk, legyünk csak tanúi a külföld lokális hitványságainak, majd elmegy a kedvünk a nagy haza-ócsárlástól. Ady is átesett ezen. Eleinte „szerelmes hevületen” beszél a nagy városról, mint évek múlva írja; később nincs Léda, nem vonzza Párisban semmi. A fiatal Ady keserves újságírói évek után jött ki, visszautasított versek keserősége ég benne. Érti, hogy nagy költő s nem akarják észrevenni. Léda asszony szerelme: szikra, s Páris álmoképén keresztül hatalmas tűzvészt támaszt benne. S kész a mérleg: Magyarország egy tizenhatodik századbeli feudális ország, Páris: álmváros. Egy ország ellen egy város. Majd kiábrándul belőle. A prózaíró Ady észre is veszi egy-egy pillanatra a szépséghibákat az istenített hölgy arcán.

A *Vér és arany*-ban ez a végső, eszelős kétségbeesés már nincs meg. Egyelőre a robbanások utáni csend állt be a Sturm und Drangon átesett romantikus Adynál s az *Új versek* tüntető rakétái helyett a költő meleg szíve lobog felénk. Ott gigantikusabb Ady, itt egyre emberibb. Önérzete, rendkívüliségének tudata most is döntő. Az úri álmodók, a magyar messiások sokszor kerülnek szóba, a maga mártíromságán keresztül. Csupa objektív téma, mely ürüggyé válik, hogy Ady személyi érdekelttségét leplezze. Másokért jajgat, eltiport messiásokért, a legszemélyibb hangon. Az összes magyar zseni-tragédiák számai Ady sorsában csomóznak, az ő központi személyében, s egy országnak kell talpra szökkennie, hogy igazolja magát.

Ady sokféle változatban éneklé tovább a magyar Ugart. A Duna is azt vallja, hogy boldog népet erre sohasem látott, a Duna-táj fél-emberek, fél-nemzetecskék számára készült szégyen-kaloda. A magyar fa sorsa örök virágzás, míg más fák gyümölcsöznek is. A magyarság levitézlett, múltjai elmúltak, valamikor világ csodája volt, ma már csak jöttment. S a segítség, a fellázadás e sors ellen? Semmi. Legfeljebb mégy-öt magyar hajol össze és búsul. A fővárosunk? Az Életnek sohasem látott magyaros, zsidós, svábos és tótos megcsúfolása. Mindenki mindenkiért beteg itten, beteg századokért lakolva. Igazságosan hullunk ki az Idő rostáján, kedvét nem töltvén az Időnek.

S mégis mily fenséges sors ez. Ady, a vígasztalan hazafi, mint fuldokló a szalmaszálba, úgy kapaszkodik ebbe a vígaszba. A magyar a legpoétább nemzet, a legszerencsétlenebb. Ady elvágynék s mégsem menekülhet innét. Hazájáé ő nagy haragjában, nagy hűtlenségében, szerelmes gondban, szomorúan magyar. Átkozni kellene s mégis áldja fáját. Ennyi emberséges bánatot nem adott volna más fajta neki. A magyar sorsnál tragikusabb és szebb sors nincs Isten és emberek előtt. Ily szép, álmos, láncolt fajnál poétább faj nem élt soha. Szép ily végzetes néppel ugyanaznak tudni magunkat. Adyt, a

rendkívülit, fájában is a rendkívüliség, a non plus ultra kapja meg: sorsának végletessége, fensége. Ady reménysége lidérc a keserűség ködében. Vigasztalása is: önámítás, költői ábránd. Újra meg újra visszazuhan magyar lethargiájába. Hiába látja, hogy a magyarság nagyot lendült a XIX. században s öröklött feudalizmusa ellenére európai méreteket kezd ölteni. Neki ez csak bakugrás. Ő olyan nagy igényeket támaszt maradozó nemzetével szemben, hogy azokat csak a csoda tudná megvalósítani. Sötét képei ellentétéül mindinkább a jövő irreálisan ideális fantóm-képei bővülnek el. Adyban kivirágzik a politikai alkimista. Faust sorsát éli át a magyar ugar vegykonnyhájában, nincsen Wagner-i türelme az elemek lassú meghódítására. A magyar valóság romantikus rajzából így alakul ki benne a jövő Magyarország romantikus rajza. Az egyetlen lehetőség: a forradalom. Adynak, az embernek és a művésznek a legnagyobb tévedése, csalódása ez.

A *Magyar Ugar*-ciklus mámoros rakétái ismét levegőbe röpkönnének. A költő szókincsében idegen elemek tűnnek fel s szerephöz jut a hétköznapi szocializmus frazeológiája. Elnyomottak, magyarok és nem magyarok, fogjanak össze az eszme-barrikádokon. Május: a Jövő harsonája. Mindent le kell gyilkolni, ami ezeréves holmi. Dózsa György az új vezér, s az utca éneke zengjen. Mindenki testvére a költőnek, de grófok nem jöhetnek vele. Magyarországnak buta urai vannak, ez a baj. Ha összeszakad Ég és Föld, mégis más lesz Magyarország.

Ady eljut az anarchiáig, — kommunizmusig, ha úgy tetszik, s ezek a versei csaknem kivétel nélkül csapnivalóan rosszak. Az eféle szavak: bendő, köpködni, gyilkosok, dögvész, gazok, még a versben bújkáló igazságot is kompromittálják. Ady, a pacsirta-álcás sirály, a csordanyelv gyűlöljője, maga is közeledik a csordanyelvhez.

Komoly szocialista versei, a Magyar Ugarról írt versek körülírásai. Ott még általánosságban lázong, itt már szinte névsort olvas s rámutat gyűlöletének tárgyára. Ez a lázas korszak: kommentár, széljegyzetek régebbi politikai verseihez. Régi sebek felszakadása: s elgennyesedése ez. Ady minden lehetőségét kihasználja a duzzogásnak, fenyegetésnek, lázításnak, de voltaképp nem mond újat. Nem irányt változtat, csak hangot. Mondanivalójának lényege jórészt már benne van a *Felszállott a páva* . . . kezdetű nagy versében. A vagy-vagy Ady programjának kettős lehetősége, a vagy elveszés egy szálig, visszahullás öröklött életünkbe, vagy új életre virradás, gondolkodás nélkül, hirtelenül. Ady alig tud ezen kívül mást, csak roppant türelemmel forgatja lázas cselekvésre áhító elégedetlenségének kaleidoszkópját.

Itt sem tagadhatja meg magát. Erőnek erejével nemzetközi jelleget erőszakolna magára, de világpolgári ködmene alól árulkodva tűnik ki a magyar atilla:

A Délibáb beizent Debrecenbe:
„Civis-urak, már holnap délelőtt

Nagy baj leszen". És ijedt táncot roptak
Debrecenben a tatár-agyvelők.

„Civis urak, már holnap nagy baj leszen:
Gőzösön jár ma már az ember-ész
S a Délibáb Délibábnak maradni
Nem akar már. És ennyi az egész.“

„Basahalmától ős Péterfiáig
Ajer pezseg. Ugy hívják: Gondolat.
Fütyöl ez a kerek, tatár íejekre:
Civis-urak, haboznak még sokat?“

„Majd holnap tán nem lesz idő megtérni,
Korrigálni az ősi nagy hibát:
Civis-urak, nagy baj leszen majd akkor,
Ha vörösen bejön a Délibáb.“

Keményhangú vezércikk, dísztelen, acélos veretű, rímben öszszecsattanó. Lázít, harsog, veszedelmeket jósol. Fordítsuk le idegen nyelvre. Nincs az a művész, aki bármely világnyelvre át tudná tenni erejét, színét, jelentését. A vers, tősgyökeres magyarságánál, röghöz-kötöttségénél fogva élet, értelmét, helyzeti energiáját veszti a magyar határon kívül. Így vagyunk a legtöbb lázító Ady-verssel. Egy idegen, ha olvasná őket, kénytelen lenne megkeresni a lexikonokban (s hány-szor tenné hasztalanul!), hogy kicsoda volt Dózsa György, Táncsics Mihály, Csák Máté. Meg kellene vele értetnünk, hogy mi az a *tábla-bíró* szó, melyet már Jókai regényének fordítója sem tudott német szóval visszaadni. Lépten-nyomon azt kérdezné magában, hogy mit jelentenek ezek a bosszantó, hangfogó kifejezések: civis, Hortobágy, Debrecen, Délibáb, Basahalma, Péterfia, stb., stb. Csak magyar értheti, senki más.

Érdekes, hogy Adynak sohasem nagy versei miatt volt baja. Ugyan, melyik szocialista vagy kommunista hetvenkedett a *Havasok és a Riviérával*? Pedig ez a vers Ady egész vértőlulásos pártköltészetével felér. Ady téved és kompromittálódik harmadrangú verses káromkodásaival, a vörös Napot daloló, gazokra és urakra halált ordító rigmusaival, s nem talál mentséget, tárgyilagos védelmet a hétköznapi pártharcoktól függetlenül fejlődött igazi politikai költészetén keresztül.

Havas üstökünket jégsapkás
Vihar-kölykök hada cibálja
S lábunk alatt Tavasz kacag,
Nyíló kalktus, aloe, pálma.

Az Alpokon vagyunk a Végek,
Minden kis szél-ficsur bolondja.

S lent a Nap a szent sugarat
S örült kékjét a tenger ontja.

Mi csak szögeliük büszke kínban
Fejünket a hideg egeknek
S lábunk alatt finom urak,
Parfümös, víg urak, nevetnek.

Mi védjük őket, mi: a Végek.
Gémberedett, nagy testünk óvja
S végzi, hogy másoknak legyen
Sok-sok boldog, tavaszi óra.

Meghalna, ha egyszer lerogynánk
Az a Tavasz, ott lent a parton,
Meghalna pálma s a mosoly
Finom, együgyű, úri ajkon.

Ha mi egyszer egy dörgedelmes,
Rettenetes, nagy példát adnánk:
Hegy-bajtársak, egy szép napon
Mi lenne, ha felátogatnánk?

Ime, a *Havasok és a Riviéra*, Ady legszebb, legjellemzőbb szocialista verse. Nem izgat, nem támad. Pedig mértföldnyi mélységek-ből kavarg fel belőle minden idők elnyomottjainak fenyegetése. Olyan mélyről fakadó, olyan magasan szárnyaló ének, hogy nem válhatott harci jeligévé. Szép és semmi más. Az egyenlőségért jajgató emberi lélek arculatja költészetté szépiült benne. Ady legeredetibb trópusai tündöklének soraiból s ebben a szépségben megenyhül, fen-séggé, közös emberi érzéssé, vígasszá válik a lappangó, gyújtogató gondolat. Nincs egyetlen szava sem, melynek nemzetközi érthetősége ne volna. A pártpolitika, a világnézeti harc sarába botlott költő megtalálja a szelleméhez méltó utat. Képzelete földöntúli tájakon kószál s faji, nemzeti, emberi éneket dalol egyszerre. Amit az osztályharc so-hasem dönthet el végleg, a költő el tudja dönteni, meg tudja valósítani, képzeletben. Ady úgy teremti ezt a boldog Óperenciát, mint a boldogtalan a „reményt“, s irreális csodaéletet ad vigaszul sivár korának, hágy örököül elkövetkező jeleneknek.

*

Ady nem volt proletár soha, csak a magyar elégedetlenség szimbóluma; ez költészetének javából s különös életéből egyaránt nyilvánvaló. Tipikusan kurtanemes-fajta; mindenkor büszke volt szép *úr-fajtájára*, melyet *százados kohók* edzettek. Egyszer, még ifjúságában, mikor valaki megsérti, ritmusban vágja oda: *Diósa di Ady Endre vagyok én!* Ady, az éjszakák vőlegénye órákig várhatja magára a kocsit fogadók, s barátai lakása előtt. Van egy

levele, melyben a kapitalizmus minden gyönyörűsége után sóhajt s normandiai hűvös partokról, skandináv fjordról, Tátráról, Abbáziáról, Rómáról, Nápolyról, Kairóról, saját yachtról, tengerről, stb. álmodik. Szeretné megcsókolni Duse s még egy pár nagy asszony fehér kezét. Irtózik a nyilvánosságtól. Költészetét is a titok fátylával takarja s *feledt kérdésként* akar eltűnni. Nyelve sem a tömegé s még az irodalom ismerőinek is kemény dió. Ha jól emlékezünk, talán egyetlen egyszer s akkor is „szokásos hívással” használja a közpréda *mu-zsa* szót s a „kebel”-t is ilyenformán említi másutt. Victor Hugó-t útszélinek tartja, s Verlaine, a „differenciálódott” mellett tör palcát.

De hát miért írt akkor lázító, uszító verseket, egy idegen frazeologia külsőségeit magára erőszakolva? Vajjon csak nagyváradi, pesti szabadkőműves barátai vadítják meg? Hiszen ő már debreceni jogászkodása alatt ugyancsak panaszkodik két középkori intézményre; katonaságra és katolikus papságra s úgy ír, mintha *A falu jegyzője* volna legkedvesebb olvasmánya. Egy ilyen forradalmi válság sok tényezőből fakad. Adyt mindenesetre befolyásolja a politikai élet, a világnézeti harc, de hány ember élt Nagyváradon, akiből nem vált sem szocialista, sem kommunista! Ady komoly szocializmusának lényege: szülőföldi örökség. Ő származásánál fogva elégedetlen, s Nagyvárad, Budapest, Páris politikai szele már csak a szilágysági hétszilvafás, sűrűvérű protestáns, ausztriai faló ellenzéki tüzes lelkét lobogtatja. Hogy mi lett volna Adyból, ha a kor jelszavai nem jutnak hozzá? Talán maga teremtetett volna jelszavakat, jobbakat, mint aminek rá hatottak. A szenvedélyes Biblia-olvasó Ady lelke magától rátalált volna arra az útra, melyet mások mutattak neki s melyen annyit csalódott. Ne felejtsük, hogy Ady szinte könyv nélkül tudja a *Bibliát* s talán ez az egyetlen könyv, mely rá igazán, mélységesen hatott. Régi szerelme, Nietzsche csak a mellét feszíti, önérzetét dagasztja, végtelen önérzetét, becsvágyát ingerli. A Biblia már stílusát is befolyásolja, nyelvét fejleszti, eredeti szókapcsolatokkal gazdagítja. S bátorítja, igazolja a szókimondás jogában. A középkori keresztény vallás nálunk harcias vallás. Szűz Mária nemcsak égi patrónánk, hanem a törököknek megnyomorítója is. Templomaink akárhányszor holmi kis harci bástyákkal vetekednek. Adynál a harcias magyarság merít erőt a vallásból, a Bibliából. Mintha ismerné középkori bibliai epikánkat, mely párhuzamot von a magyarság s egy bibliabeli nép, a zsidók között. Székelyi András egyenesen Mózesnek a zsidókra mondott átkát mennydörgi a magyaroknak. A protestáns Ady is így tesz, a Bibliához, az Ótestamentumhoz fordul, a próféták szavát idézi, alkalmazza korunkra. A végletességre hajló Ady ilyen sorokat idéz a Bibliából versei jellegéül: „Ami megmaradt vala a sáskától, megevé a cserebogár, és ami a cserebogártól megmaradt vala, megevé a hernyó, és ami a hernyótól megmaradt vala, elsiüté a ragya.” Ez a Jóel próféta is túlzott egy kicsit a maga korában, talán nem kevésbé, mint modern tanítványa, Ady. Adyt, a vérző magyart, kinek falujából úgy elfogynak a magyarok,

mintha nem is lettek volna, lázongó, türelmetlen kuruccá izgatják az éféle bibliabeli igék: „Talpától fogva tetejéig nincsen e testben épség, hanem mindenestől seb, dagadás, eves kelevény, melyeket sem gyógyítottak, sem kötöztek, olajjal is nem lágyítottak. A ti országotok pusztaságra jutott, városaitok tüzzel megégettettek, a ti földeteket szemetek láttára idegenek emésztették meg, és úgy pusztították el, amint szoktak a messziúmen való idegenek pusztaságot tenni . . . Én népem, akik téged vezérlenek, azok csalának meg, és a te utaidat, a mellyen kellene járnod, elfedezik tőled . . .“

A szenvedélyes biblia-olvasó Adyra az ilyen sorok nem tévesztették el hatásukat. Legértékesebb, legkomolyabb szocialista verseire ihletik. De Ady „kommunista“ verseket is írt s ezek egy húrton pendülnek Petőfi királyokat ledurrantó rigmusaival. Hogy mért írta őket? Ugyamolyan okból, mint Petőfi a maga recsegő kadenciáit. A szenvedélyes lírai temperamentum Petőfi korában a zsarnokok elleni romantikus lázadozásban adja ki erőfölöslegét. Akkor még a gyerekek is „Le a zajnotottal“-t kiabáltak a játszótéren s minden második ember a világszabadság pózában tetszelgett. Ady kora a gyárak, a munkásmozgalmak kora. Könyvet sem kell olvasnia a költőnek, mert a „tanok“ bazillentrágerei pontosan szállítják lelkébe a különféle mérgeket. Adyban a kuruc-labanc kor zivatarában szerzett s valamelyik Petur-ösétől öröklött köszvény sajog fel, de prédikátorék fia azt hiszi, hogy a modern nemzetköziség „fájása“ kínozza. Ady a gyermeki nyögösség, a gögös elszigeteltség ugyanazon karosszékében írta meg forradalmi verseit, melyben a magyar Ugarról valókat megírta. Világéletében utálta a tömeget, a „hecces csöcselék“-et, s csak lelkiileg repült azokkal, akik testi-lelki támogatásra számítottak. *Egy-egy isten lesz majd minden földi ember* — kiált fel Ady: Szenvedélyes szocialistának álmodja magát, mert korlátlan kapitalista akar lenni. Végleteken hízott fantáziája határtalanul csapong, de a való életet nem látja soha. Cselekedni? — ez nem Ady dolga. A Galilei-kör ifjai egy időben állandóan nyakán lógnak: méltóztatnék eljönni az ünnepeikre. Ady mindig talál kifogást, legtöbbször betegségével érvel. Nem volt náluk többször, mint gyalog a Duna-parton. Ő a népszavai bevonulást is úgy képzelte, mint a magáról mintázott cöndottiere-ét, amint győzelmei után, „tiport cselédek“ s ünnepi közönség ujjongása közepett jön, lát, győz, gögösem gördül tova sárkánylovas hintaján, virággal befödött küllőkön, hogy arcát sohse lássák többet. Beh keservesen kellett csalódnia ennek az álomvitéznek, mamorfejedelemnek, „úri villar menekültjének“! Csöbörből vederbe jut, egy világhatalmat remél s csak egy másik hatalom fegyverkezésének lesz tanúja. Meg kell énnie, hogy a magyar „dübörgő ezrek“ írói társasága is pártokra szakadt, mint minden rendes társaság. Hogy nem diadalmas bevonulás az övé, hanem egy kis férőhely elfoglalása útjait egyengető barátok oldalán, ellene acsarkodó régibb proletár-költők bosszúságára. Horrendum dictu, a szocialistáknál is vannak „agg rozmárok“, nemcsak a konzervatív oldalon s ezek éppen olyan idegenül néznek rá, mint azok. Aztán a mondvacsinált Ady-vita a *Népszava* hasábjain!

Mily hevesen indult, mintha a legproletárabb problémáról lett volna szó! S mily hamar elzúgott, akár a könnyű nyári zápor! Ady Párisból figyelni a vitát. Szentül meg volt győződve, hogy eldőlt költészetének egyetemes magyar sorsa. Mindig azt hitte szegény feje, mindig lehetlent hitt, mint minden *csak* lírikus temperamentum, akit objektív műfajok hangfogói nem mérsékelnek, józanítanak.

*

Ne tehetetlen haragjának szennyes tajtékát nézzük, hanem inkább néhány töredékes, szétszórt reformgondolatát keressük elő s figyeljük meg egy becsületes magyar cselekvés-vágy keserves vajudását, mely holtáig tart, anélkül, hogy meg tudna születni. Álom ez mind, megvalósíthatatlan, a jövődök ködében derengő utópia. A fiatal Ady egy párisi levelében arról beszél, hogy „Magyarország kicsi litteraturájának védőszentje: szent Anekdota”. Mit akar ezzel mondani? Hogy írónk óvatosak s legtüzesebb irányművük célzata is a szórakoztatás cukros vizében párolog el. Ezért nem szereti sem *Mikszáthot*, sem *Herczeg Ferencet*. Ady bizonyára azt várta volna *Herczeg Ferenc*től, hogy *Bizánc*át hagyja meg teljesen magyar tragédiának s ne helyezze olyan messzire, hogy célzásának parittyakövei lőtávolon túl hulljanak alá. Ady fájdalmasan érezhette a magyar nemzetiségi kérdés csődjét is, hiszen éppen abban az időben aratott forró sikert *Rákosi Viktor* regénye, az *Elnémult harangok*. A regény egy jajkiáltás, figyelmeztetés a közelgő veszedelemre. S mi történt ezzel a regénnyel? Színpadra vitték, kisemmizték belőle a legerdélyibb igazságot. A színdarabban már mincs semmi baj, meg van oldva a nemzetiségi kérdés. A magyar pap legyűri az oláh pópát, a pópa még a lányát is hozzáadja feleségül s leborul előtte. Az előtt, aki a regényben és a valóságban Bod Péter temploma küszöbén lehelt ki üzött magyar lelkét.

(Folyt. köv.)

(Budapest.)

Vajthó László.